

Минуло 100 років після смерті М. В. Скліфосовського — великого хірурга XIX століття, який залишив яскравий слід в медицині взагалі і в хірургії зокрема.

З Одеським періодом життя М. В. Скліфосовського пов'язані дитинство, юнацькі роки, перші кроки в медицині.

Микола Васильович народився 6 квітня 1836 року (25 березня за старим стилем) на хуторі поблизу містечка Дубоссари Херсонської губернії (нині — республіка Молдова) у збіднілій дворянській родині. Батько його, Василь Павлович, працював в карантинній конторі, і заробітку, якого він отримував, ледве вистачало на потреби великої сім'ї. Піклуючись про життєвий устрій своїх дітей, одних він влаштував на службу, інших — на виховання у Воронезький батальйон військових кантоністів, а Миколу було відправлено до Одеського будинку для сиріт, де він перебував до закінчення гімназії та вступу до Московського університету.

Т. В. Хомицька, А. С. Сон

М. В. СКЛІФОСОВСЬКИЙ В ОДЕСІ

Одеський державний медичний університет

Одеський період життя та діяльності М. В. Скліфосовського висвітлено в біографічних нарисах про цю чудову людину дуже мало, але саме в Одесі формувалися такі риси його характеру, як допитливість і працьовитість, надзвичайна завзятість та цілеспрямованість у досягненні мети. Микола Васильович дуже рано зрозумів, що розраховувати він може тільки на власні сили. Завдяки неабияким здібностям та волі він швидко став одним із найкращих учнів 2-ї Одеської гімназії. Водночас був змушений працювати — давав приватні уроки, а зароблені гроші витрачав на одяг та книги. За відмінні успіхи під час навчання та на випускних іспитах педагогічна рада 2-ї Одеської гімназії нагородила Миколу Васильовича срібною медаллю і видала йому атестат з відзнакою, який давав низку пільг при вступі до університету.

Ще у ранньому дитинстві М. В. Скліфосовський виявив інтерес до медицини, згодом він палко бажав стати студентом медичного факультету Московського університету. Після блискучого закінчення гімназії ця мрія здійснилася. У листопаді 1854 року вийшов наказ Ради Московського університету «О помещении воспитанника Одесского Приказа

общественного призрения Николая Склифосовского на казенное содержание», і він став студентом цього найстарішого навчального закладу.

У студентські роки Микола Васильович існував на мізерні кошти, отримувані із Одеського Приказу, проте досяг неабияких успіхів у навчанні. У числі небагатьох студентів цього курсу М. В. Скліфосовський дістав право скласти іспит на ступінь доктора медицини. Блискуче закінчивши університет, в 1859 році він прибув до місця постійної служби в Одеській міській лікарні, де працював спочатку ординатором, а потім завідувачем хірургічного відділення (до 1870 року).

Будівництво цієї лікарні розпочалося в 1802 році, добудовувалася вона за проектом архітектора Тома де Томона в 1806–1808 роках. У 1821 році архітектором Д. Фрапполі було закінчено архітектурну композицію Одеської міської лікарні. Сьогодні цю будівлю прикрашають меморіальні дошки на честь двох великих хірургів XIX століття — М. І. Пирогова, який працював в Одесі з 1856 по 1858 рік, і М. В. Скліфосовського, що також працював у тому ж хірургічному відділенні протягом 11 років.

За роки роботи в Одесі М. В. Скліфосовський виріс в прекрасного, досвідченого та смі-

ливого хірурга з широкою науковою ерудицією.

Діяльність М. В. Скліфосовського як хірурга проходила в переломну епоху в історії медицини. Було відкрито ефірний та хлороформний наркоз, упроваджувалися в хірургічну практику методи антисептики й асептики. У той час гнійні та гнильні ранові ускладнення, анаеробні флегмони, гангрени були звичайним явищем у хірургії. Втім, незважаючи на все це, Микола Васильович одним із перших почав виконувати порожнинні операції. Дві операції оваріотомії, виконані в Одеській міській лікарні, пройшли з успіхом. Це була дуже серйозна перемога молодого хірурга, бо подібні операції в Росії майже не проводилися, а якщо і проводилися, то закінчувалися сумними наслідками. Отже, М. В. Скліфосовський започаткував червонорозтинну хірургію в Росії.

Одна з ранніх його статей «Недостаточное развитие заднего прохода», написана в Одесі, доводить, що він був першим хірургом, який виконав лапаротомію і створив проти-природний задній прохід у новонародженого. У 1862 році Микола Васильович звернувся до Московського університету з проханням дозволити йому написати дисертацію на тему: «О кровяной околопочечной опухоли». Рада університету «дозволила» М. В. Скліфосовському «...написать диссертацию по испрашиваемой теме». Того часу в Одесі університету ще не було, тому вечний поїхав до Харкова, де в 1863 році успішно захистив дисертацію і отримав учений ступінь доктора медицини [10].

М. В. Скліфосовський брав активну участь у роботі Товариства одеських лікарів. У 1848 році було розроблено програму роботи Товариства, у наступному 1849 році міністр внутрішніх справ ствердив статут Товариства, і 22 грудня

Будівля Одеської міської лікарні на Херсонській вулиці, де працював М. В. Скліфосовський

1849 року відбулося його перше засідання [2]. Саме на цьому засіданні М. В. Скліфосовський доповів про результати своїх перших успішних операцій оваріотомії. У 1869 році, виступаючи на святкуванні 20-ї річниці Товариства, Микола Васильович як президент відмітив, що Товариство «...принесло несомненную пользу тем, что доставляло членам возможность ко взаимному сближению и обмену мыслей, к держанию коллегияльных отношений, которые составляют существенные условия успешной деятельности во всякой отрасли знаний, и особенно знаний медицинских, имеющих такое широкое приложение в общественной жизни» [13].

У 1866 році Микола Васильович виїхав за кордон у наукове відрядження. Протягом двох років він відвідав відомі на той час клініки Європи. У Берліні працював у Вірхова і

Лангенбека, як військовий лікар брав участь в австро-пруській війні. У Парижі Скліфосовський спілкувався з Нелатоном, відвідав Лондон і Единбург, ознайомився з роботою прославленого хірурга-гінеколога Сімсона, який впровадив у хірургічну практику хлороформ.

М. В. Скліфосовський був одним із найвидатніших військово-польових хірургів свого часу. М. І. Пирогов високо оцінював діяльність М. В. Скліфосовського: «...по предложению Н. В. Склифосовского медицинский персонал ежедневно разделялся на три подгруппы: сортировочную, операционную и гипсовую. Госпиталь хорошо справлялся со своей медицинской работой, рассортировал за несколько дней 9000 раненых» [1].

М. В. Скліфосовський взяв участь у роботі VII з'їзду російських лікарів-дослідників і лікарів (Одеса, 1883), на яко-

му І. І. Мечников у промові «О целебных силах организма» вперше висловив головні положення своєї майбутньої фагоцитарної теорії імунітету. Головуючим цього з'їзду був І. І. Мечников, товаришами головуючого — А. О. Ковалевський, А. М. Бутлеров і М. В. Скліфосовський [6]. Микола Васильович виступив у секції наукової медицини з повідомленням «Материалы для этиологии школьного искривления позвоночника», а також з низкою слухних пропозицій.

У дебатах з доповіді І. П. Скворцова «Об отношении общества к гигиене» М. В. Скліфосовський виступив з пропозицією висловити від імені з'їзду співчуття жіночій медичній освіті. «Женщину мы видим в роли земского врача, и на поле брани — везде она является достойным коллегой русского врача» [6]. Схваливши виступ М. В. Скліфосовського, загальне засідання з'їзду постановило звернутися до уряду з проханням про продовження курсів для жінок-лікарів. Цей факт є особливо цікавим, якщо згадати, що з'їзд проходив у період посилення реакції після вбивства Олександра II. У 1881 році царський уряд чинив утиски вищій школі, прийняв рішення про закриття всіх вищих жіночих курсів, тому протест, висловлений передовими російськими лікарями з трибуни з'їзду, заслуговує на глибоку повагу.

М. В. Скліфосовський був товаришем головуючого і на VIII з'їзді російських лікарів-дослідників і лікарів (Петербург, грудень 1889 — січень 1890). На першому загальному засіданні з'їзду М. В. Скліфосовський виголосив промову «Об одной из нужд нашего врачебного образования», в якій підкреслив специфіку розвитку медицини в різних країнах і вказав на виняткове явище російського життя — земську медицину. Вчений висунув ідею про необхідність продов-

ження клінічної підготовки лікарів: протягом 2 років після закінчення курсу навчання випускник має працювати як ординатор у клініці, лікарні, шпиталі, що дасть йому можливість спеціалізуватися у певній галузі медицини. На думку М. В. Скліфосовського, це сприятиме створенню міцних зв'язків лікувальних закладів з медичними факультетами. Роль лікарів у житті суспільства другої половини XIX століття зростала, як і потреба в медичних кадрах, які під час війн зазнали великих втрат [8].

Операції М. В. Скліфосовського вельми відрізнялися від операцій інших хірургів того часу своєю простотою, витонченістю виконання, а головне, вони завжди були суворо обгрунтовані та цілеспрямовані. Ось деякі його висловлювання відносно хірургічної техніки: «режь только то, что видишь» (зі звіту хірургічної клініки за 1890–1893 роки); «рассекать только то, что видишь или можешь осязать вполне ясно, и затем всякое сечение делать на основании знания анатомии» [11; 14].

М. В. Скліфосовський належав до плеяди талановитих хірургів. Важко навіть визначити такий розділ хірургії, де б яскравий талант клініциста і вченого не проявлявся. Вперше в світі він застосував знеболення кокаїном при операції резекції щелепи, одним із перших наклав гастростому за Басовим для годування іноперабельних хворих на рак стравоходу, вивчав патологію жовчовивідних шляхів і запропонував свою операцію «идеальной холецистэктомии», оперував мозкові грижі у дітей та ехінокоз печінки, запропонував нечеревний доступ до сечового міхура й остеопластичну операцію, відому в усьому світі як «російський замок», тощо. [7].

Як загальний хірург, Микола Васильович був далекий від неврології. Тим дивовиж-

ніші його висловлювання про шкідливу дію охолодження оголеної поверхні очеревини і грубих маніпуляцій під час операції: «Эти раздражения, суммируясь, должны произвести сильный эффект в виде рефлекса на сосудодвигательные нервы брюшной полости. Это явление рефлекса объективно выражается охлаждением конечностей и всей поверхности тела. Случается, что оперированные не выходят из этого состояния и умирают в течение первых суток» [4]. Причини смерті у цих випадках М. В. Скліфосовський пояснює «суммированием раздражения на поверхности брюшины и явлениями рефлекса» [5]. Як бачимо, вчений самостійно дійшов висновку про велике значення нервової системи в розвитку шоку.

Великий вплив на його клінічне мислення здійснили праці Ф. І. Іноземцева, в яких чітко встановлювалася залежність клітин живого організму від нервової системи. «Есть положения, — писав М. В. Скліфосовський, — при которых слишком активное вмешательство со стороны хирурга вредит больше» [3]. «Благо, если хирург умеет ценить надлежащим образом эти положения» [5].

Завдяки зростаючому науковому авторитету та досягнутим успіхам в хірургії на початку 1870 року М. В. Скліфосовського, за рекомендацією М. І. Пирогова, було запрошено очолити кафедру хірургії в Київському університеті. Коли в Одесі про це довідалися, міська дума на екстремому засіданні винесла постанову: «За заслуги Н. В. Скліфосовського и приносимую им пользу городу и больнице предложит ему профессорское жалование с целью удержать его в Одессе». Цей епізод служить доказом заслуг молодого вченого та хірурга, що зумів завоювати великий авторитет серед одеситів.

Микола Васильович не залишився в Одесі, тому що його вже не задовольняла тільки практична медицина, а приваблювала педагогічна діяльність. З 1870 по 1871 рік він завідував кафедрою хірургічної патології Київського університету, а у вересні 1871 року М. В. Скліфосовського було запрошено до Петербурга, в Медико-хірургічну академію, де він викладав спочатку хірургічну патологію і завідував хірургічним відділенням у військовому шпиталі, а з 1878 року перейшов на кафедру хірургічної патології.

В 1880 році Радою медичного факультету Московського університету М. В. Скліфосовського було одноставно обрано на посаду завідувача кафедри факультетської хірургії, що знаходилася тоді в занедбаному стані. Його дуже упереджено зустріли колеги — маститі вчені-хірурги. Так, за спогадами сучасників, професор І. О. Корженевський, хірург французької школи, на лекції студентам IV курсу з іронією говорив: «Не смішно ли, что такой крупный человек, как Склифосовский, боится таких мелких тварей, как бактерии, которых он не видит» [9]. З часом навіть негативно налаштовані до нього професори були змушені визнати в ньому неабиякого хірурга, блискучого лектора і педагога.

Багаторічна щира дружба зв'язувала М. В. Скліфосовського з відомим хірургом С. П. Боткіним, хіміком і відомим композитором О. П. Бородіним. Кафедра і хірургічна клініка, очолювані М. В. Скліфосовським, через 13 років набули небаченого розквіту. Завдяки М. В. Скліфосовському змінилося і викладання клінічної хірургії. Професор читав блискучі лекції, він багато уваги приділяв практичній роботі зі студентами. Вечорами і у вихідні дні проводив з ними обходи хворих, під час яких доповідали студенти-куратори.

Завдяки кураторству студенти набували навичок і залучалися до клініки [9]. Таким чином, у ті часи М. В. Скліфосовський закладав прогресивні форми вищої медичної освіти. «Русскому можно порадоваться, — пише в звіті професор І. К. Спіжарний, що повернувся з-за кордону, — что распределение теоретических и клинических занятий у нас ведется много систематичнее и выгоднее для учащихся» [12]. У 1893 році М. В. Скліфосовського було призначено директором Клінічного інституту удосконалення лікарів у Петербурзі, де він працював до 1900 року.

М. В. Скліфосовський жив і працював далеко від південного міста, де пройшли його дитинство і юність, період становлення як клініциста і вченого, проте не поривав зв'язків з медичною громадськістю Одеси. У 1895 році відзначали 25-ту річницю наукової діяльності М. В. Скліфосовського. Серед численних привітальних телеграм було привітання від лікарів Одеської міської лікарні. «Основная черта Вашей врачебной деятельности, — писали лікарі, його колишні колеги, — заключается в том, что где бы и в каком положении появились Вы, на скромном ли поприще ординатора больницы или на высоком посту одной из первых медицинских кафедр России, Вы всегда оставались человеком и врачом в самом обширном смысле этих знаменательных слов» [15]. Краще не скажеш.

Останні чотири роки життя Микола Васильович, який тяжко хворів (мозковий інсульт), провів у Яківцях, поблизу Полтави, а 13 грудня 1904 року, на 68-му році життя, великого вченого не стало. Його поховали недалеко від місця Полтавської битви. На могилі, оформленій чорним мармуром, викарбовано слова видатного голландського лікаря XVII століття Ван Тьюльпа: «Светя другим — сгораю сам».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Э. П. Н. В. Склифосовский (К пятидесятилетию со дня смерти) // Врач. дело. — 1954. — № 12. — С. 1132-1133.
2. Васильев К. Г., Чуев П. Н., Васильев К. К. Н. В. Склифосовский // Очерки истории высшей медицинской школы в Одессе (К 100-летию медицинского университета). — 1999. — С. 26.
3. Военно-медицинский журнал. — 1877. — Кн. 1. — С. 106.
4. Там же. — С. 108.
5. Там же. — С. 109.
6. Идельчик Х. И. О забытой стороне деятельности Н. В. Склифосовского // Врач. дело. — 1958. — № 3. — С. 319-322.
7. Кованов В. В. Вводная статья и примечания // Склифосовский Н. В.: Избр. труды. — М.: Медгиз, 1953. — С. 25.
8. Там же. — С. 28.
9. Кованов В. В. Склифосовский Н. В. — М., 1972. — С. 40.
10. О кровяной околomatочной опухоли (haematocoele peri-uterina). Разсуждение, написанное для получения степени Доктора медицины лекаремъ Николаемъ Склифосовскимъ, ординаторомъ Одесской городской больницы. — Одесса: въ типографии Л. Нитче, 1863.
11. Отчет хирургической клиники за 1890-1893 гг. — 1894. — С. 13.
12. Отчет факультетской хирургической клиники. — Одесса, 1900. — С. 7.
13. Протоколы заседаний Общества одесских врачей. 1869 г. — Вып. 2-3. — Одесса: тип. П. Францова, 1870. — С. 19-20.
14. Снегирев В. Ф. Из пережитого. Речь при открытии I съезда акушеров и гинекологов. — 1910. — С. 3.
15. Шкроб О. С. Роль Н. В. Склифосовского в развитии медицинского образования в России. Из истории // Хирургия. — 1986. — № 11. — С. 144-147.

